

Inauterietako Herri Teatroaz

(On popular theatre at the Carnivals)

Mozos, Iñaki

Eusko Ikaskuntza
Miramar Jauregia. Miraconcha, 48
20007 Donostia

BIBLID [1137-4454 (1999), 16; 189-198]

Teatro honetako obrak dira: Phantartz, Bakus eta Inauteriaren Judizio eta Kondenazioa, eta haiei "Inauteri pastoral" deitza egokia litzateke. Obra horien eskuzkribuak, antzezpenerako gidoi edo libretoak zehaztu dira, eta apur bat zehatzago, Phantartzaren bertsio biarnesarenak: zenbat eta noizkoak diren, antzezpenaren eboluzioa, e.a. Noizkoak ditugun aztertzean, Mikhail Bakhtinek azaldutako Errealismo Groteskua ikusten da haien iturri, Ernazimendu inguruko garaietako libertzeko modua. Hor erabilitako hizkera azaltzen da obretan, Euskal Herriko herri literaturako agerpen desberdinetan ere present dena, alegia.

Giltz-Hitzak: Inauterietako pastoralak. Phantartz, Bakus eta Inauteriaren Judizio eta Kondenazioa. Ernazimenduko Europako nekazarien libertiera. Errealismo Groteskua. Antzezmoduaren eboluzioa eta batasuna.

Phantartz, Bakus y El Juicio y la Condena del Carnaval pertenecen a este tipo de teatro que sería apropiado denominar Pastorales de Carnaval. Se detallan los manuscritos de estas obras, guiones y libretos de representación, y con detenimiento algo mayor, las versiones bearnesas de Phantartz: cuántas son y a qué época pertenecen, la evolución de su representación, etc. Al investigar sobre su época, vemos que su origen se encuentra en el Realismo Grotesco analizado por Mikhail Bakhtin, la forma de diversión de la época en torno al Renacimiento. Se analiza la lengua empleada en dichas obras que también se puede encontrar en diferentes manifestaciones de la literatura popular del País Vasco.

Palabras Clave: Pastorales de Carnaval. Phantartz, Bakus y El Juicio y la Condena del Carnaval. La forma de diversión de los labradores de la Europa del Renacimiento. Realismo Grotesco. Evolución y unidad de la puesta en escena.

Phantartz, Bakus et le Jugement et la Condamnation du Carnaval appartiennent à ce type de théâtre que l'on peut appeler Pastorales de Carnaval. On y décrit les manuscrits de ces oeuvres, scénarios et brochures de représentation, et, plus en détail, les versions béarnaises de Phantartz : leur nombre et l'époque à laquelle elles appartiennent, l'évolution de leur représentation, etc. En étudiant leur époque nous remarquons que leur origine se trouve dans le Réalisme Grotisque analysé par Mikhail Bakhtin, les divertissements de l'époque de la Renaissance. On y analyse la langue employée dans ces oeuvres que l'on peut également trouver dans certaines manifestations de la littérature populaire du Pays Basque.

Mots Clés: Pastorales de Carnaval. Phantartz, Bakus et le Jugement et la Condamnation du Carnaval. Les divertissements des laboureurs de l'Europe de la Renaissance. Réalisme Grotisque. Evolution et unité de la mise en scène.

Pastoral komikoak, inauterietakoak, trajikomediak... hiru izen gaur hemen laburki deskribatuko ditudan herri teatro xume hauek aipatzeko.

Pastoral bera, teatro serioa izendatzeko ere anitz modu izan da: trageria, peza, historia, mirakullu, misterio, e.a. Eskuarki izen horiek pheredikietan agertu ohi dira, baina zalantza dut *mirakullu* hitzari dagokiola; izan ere, batzuetan ematen du interjekzio baten barruan dagoela, eta, hala bada, ez litzateke, besteen antzera, antzerkiaren izendapentzat hartu behar. Eskuzkribuen puntuaziorik ezak, ordea, ez digu arazo hori behar bezala ebazten uzten.

Eta, azkenik, astolasterretan ere berdin. Hemen, ordea, izenen arteko diferentziari izane-na gaineratzen zaio, antzerkia emateko modua hain zuzen ere. Galarrots, zintzarrots, *cencerdatik* tobera, karroxa, thupin hautsi, eta abarretara badago aldea.

Agian, beste hainbat hizkuntz arlotan egin izan den bezala, herri teatroko terminologia ugari –eta zenbaitetan nahasi– hau batzea, hitz erabilienak eta esanahitsuenak aukeratzea komeni litzateke. Gure gai diren trajikomedia hauetarako, ene ustez, Hérellek proposatutako izen hori ez da oso egokia; izan ere, pastoralen tragikotasun edo seriotasuna ihauteriaren eduki komikoaz baturik esanahi argi samarrekoa gertatu arren, hobekiago letorkieke Ihauteri Pastoral izena. Horrela, bertan antzeztutako garaia eta gaia agertuko lirateke batetik; eta, bestetik, nahaste edo konfusio biderik ez lioke ekarriko kontu hauetan jakitun ez den jendea-ri. Alegia, termino hori aukeratuta, ez litzateke adierazi beharko haren adiera euskalduna –xiberutarra, nahi baduzue–, eta alde horretatik praktikoago gerta liteke.

Baina beude terminologia kontu horiek alde batera, eta hel diezaiodan behar den bezala gaiari.

Ihauteri pastoralak bi dira, Phantzart eta Baküs, eta, horiezaz gainera, beste baten, Ihauteriaren Jugamendu eta Kondamnazioaren zatitxo bat. Horiek direla diot, besterik ez zai-gulako gelditu, garai batean antzeztuko zirenetatik hona.

Phantzarten bi eskuzkribu ditugu, 1852koa Jakes Oihenartek egina, esan nahi baita kopiatua, edo antzeppen baterako erabilia; eta 1899koa, Hérellek Zuberoako teatroaren ikerketan laguntzaile izan zuen Léopold Irigarayk aurretik aldatua. Vinsonek 1835eko beste bat zuen, Saffores pastorgileak Badé ikerlariari saldu ziona hain zuzen, baina ez dugu inondik ere aurkitu. Hiru horiek euskarazkoak; baina, horrekin batera, geroago aipatuko dugun biar-nesezko bertsioa ere badugu, harrigarria bada ere, horiek baino zaharragoa. Emanaldiak, bestalde, hauek ditugu dokumentatuak: Olhaibi, 1787; Arette, 1833 (biar-nesez?); eta non eman zen ez dakigun beste hiru: 1835, 1839 eta 1852.

Baküsen izkribu bakarra dugu, ez datarik, ez ezein errient edo kopiatzaileren izenik ez duena; baina, itxura guztien arabera, XIX. mendekoa eta, agian, Jakes Oihenarte berarena, idazkeran ikus litekeenez. Honen emanaldi bakarra aipatzen du Hérellek, Larrañen, noiz ez dakigula¹.

Phantzart eta Baküs izkribuetatik ateratako bi zatitxo konpara genitzake (Phantzart, 133 eta 134 bertsoen arteko antzezoharra, Ihauteria Euskal Literaturan liburutik, 203 or.; eta Baküs, 326 eta 327aren artekoa, 279 eta 280 orr.), bertan, aipaturiko letra tankera bi izkribuo-tan bera dela egiaztatzeaz batera, Oihenartek –eta beste pastorgile batzuek ere– pertso-naiak eszenan nola jarri behar ziren azaltzeko erabili zuten modu xumea ikus baitaiteke:

---

1. Hérellearen aburuz, "Certains remaniements du texte semblent indiquer que Bacchus a été jouée au moins une autre fois". Ez dut nik horren zantzurik ikusi.

PHANTZART

BAKÜS

hirour emaztiaq lot		batailla eta bara		
guiçouneq edan baquesequi		jelgui Floriq eta Coral		
Satanaq jelgui sonez				
phintçirt	Sebadina	Florj		
baqus	Venus		baqus	mardj
phantçart	paskalina	Coral		
	beltçebut			
	Satan			

Izkribuen kopia zuzena ematerik ez dut izan idazkera berdin-berdin horien frogagarri, baina aipagarria da errientak jalkitze bakoitzaren ondoren jokalarien kokapena modu horretan zehaztea. Antzezmodua tradizionala eta aldagaitza zelarik, denok dakigunez, eskuzkribuek ez zuten antzezohar aberatsik; dena den, nabarmentzekoak dira Bordeleko Liburutegi Muzizipalean dauden irudi-kahierak, joera orokorraren salbuespena baitira (ikus Urkizuk eskainitako bertako teatro izkribuen zerrenda, *Antzerti berezia* aldizkaria, 4. zenb.).

Ihauteriaren Jujamendu eta Kondamnazioaren berri Badé ikerlariak eman zigun: drama luze-luzea, hainbat pertsonaia zuena, e.a. Hérelleren aburuz, eta arrazoizkoa dela ematen du dioenak, *Malküs eta Malküline* xaribari-fartsarekin batera emango zen; izan ere, fartsa horren izkribuan, ihauteri antzerki baten lehen pheredikiaren zati bat agertzen baitzaigu, hain juxtu ere Phantzart juzkatu eta kondenatzeko arrazoien berri ematen diguna. Geroago itzuliko gara, berriro ere, gai honetara.

Hala eta guztiz ere, pastoral itxuran eman izan ziren horiek ez dira euskaraz gorde ditugun ihauteri jaien inguruko testu bakarrik. Beste bi aipatuko nituzke gutxienez: Larresoroko San Pantzarten judizioaren testu laburra, Lapurdiko herri horretan Hauster egunez jokutzen zena, Pierre Lafittek argitaratua; eta *Ihautiri Solas edo Oraisons funèbres de Carnaval*, Sauveur Harruguetek argitaratua, Baionan 1936an.

Esandako bi horietan bigarrenak luke, ene irudiko, interes handiagoa Larresorokoak baino, zeren halako ihauteri antologia aberats samarra aurkezten baitigu –euskaraz, frantsesez eta, gutxiago bada ere, biarnesez–, eta beraz, ez baita judizio hutsera mugatzen. Bestalde, azpimarratu beharra genuke biok direla herri teatroa, Zuberoan ez bezala, galduriko tradizio zabalago baten testigantza apurrak.

Aipaturiko testuotan ihauteri festa ospatzeko gertatu ohi diren ekintzak agertzen dira: teatroa bera eman baino lehenagoko segizio edo prozesioa, batzuetan eskea ere barne dela; oturuntza edo banketea, larregiko jate-edate saioak; harreman sexualen agerpen gordin gehiegizkoa; pertsonaia arteko burrukak, ohiko bataillen bidez errepresentatuak; judizioak; eta, azkenik, sermoi-predikuak edo testamentuak.

Ihauterietako antzerki hauek noizkoak ote dira? Galdera horri Hérellek eman zion erantzuna: pastoral komikook ez dirudi ondo errotuko zirenik Euskal Herrian. Seguru aski, XVIII. mendean ekarriko ziratekeen Frantziatik, eta Zuberoan eta Behenafarroan aldi apur zenbaitetan eman ondoren, jendeak ahaztu, alde batera utziko zituen, eta, horrela, urteroko ohizko errepertorio dramatiko herritarretik kenduko zituen, inoiz bertan izatera iritsi baldin baziren, noski.

Nire ustetan oso kontu handiz hartu beharreko hitzak dira horiek. Izan ere, alde batetik arrazoizko irudi lezake hiru pastoral horiek inguruko herrietako antzerkiren bat edo batzuetatik eratorriak izateak; baina bestetik, ordea, baieztapen horiek halako kontraesan agerikoa erakusten dute Hérelleren iritzietan.

Roman de Fauvel-en Indiax (B. N. Paris).

Ikus dezagun. Bere *Théâtre Comique des Basques* liburuan adierazi zuen hori, trajiko-mediei –edo, hobeto, ihauteri pastoralei, lehen esan bezala– zegokien atalean; hala ere, bukaera aldera, 215. orrialdean, antzerki komikoaren obren zerrenda ematen duelarik, honako hau irakur dezakegu, Phantzart antzerkiaren sorburu ziratekeenak aipatzen dituenean:

“Il y a une curieuse ordonnance de Jeanne d'Albret qui, en 1571, prohiba dans le Béarn les débauches du carnaval, attendu que ce sont “des superstitions et idolâtries romaines établies pour honorer un saint nommé Pansard” (Cf. Laborde, article sur le *Carnaval béarnais*”).

Garai hartan Zuberoa Frantziako erresumaren barruan bazegoen ere, Oloroeko apezpikua zen bertako eliz agintaria. Ez ote zegoen Biarnon bezalako herri festarik, Zuberoako ihauterietan ere? Ez dakigu, baina zilegi izan bekigu behintzat, zalantza hori izatea, Hérelleren hipotesi haren aurrean. Egia da, dena den, “superstizio” eta “idolatria” haiek ez zutela berez antzerkia zertan izan; baina oso litekeena da horiek geroxeagoko antzerki emanizunen sorburu izatea. Modu guztietara ere, Nafarroaren konkistaren ondorengo hamarkadetan gertatu ziren erlijio gerrek, eta Erreforma eta Kontrarreforma zaleek herri ohituren kontra antolaturiko errepresioak ederki eragotziko zituzten edonolako herri teatro saioak.

Bestalde, Pansart delako ihauteri saindu horren omenezko ospakizun herritarrak badirudi nahikoa zabaldua zeudela, Zuberoan bertan seguru-seguru ez bada ere, bai Lapurdiko, bai Bizkaiko herri batzuetan. Lehen aipatu dugun Larresoroko antzerkitxoaz gain, Hérellek berak, esandako liburuan, Baionako Mugerreko atean egiten zen ospakizunean ikusi ahal izan zuen Phantzarten erretzea, eta Azkuek bere hiztegian ematen duen Lekeitioko herri esamoldea ere badugu:

Gaur dela Maria kale,
bihar dela San Pantzart,
egin dezagun arte
tripan larruak zart!

Nafarroako Ituren eta Zubieta herrietako jaiaren izenak, ordea, antzinagoko garaietara garamatza: izen bereko pertsonaiarik agertzen ez bada ere, Zantantzarrak ihauterien sinonimo dira bertan, eta, ene ustez, horrek esan nahi du nahikoa antzinan folklorizatuko edo herri-tartuko zirela pertsonaia eta berekin zekarren festa modua, gerora desagertu eta izenean besterik utzi ez bazuten ere beren aztarna.

Esan beharra dago, horrekin batera, Hérellek Phantzart antzerkiaren eskuzkribuen zerrenda eman zigunean, biarnesez idatzitako baten berri ere jakinarazi zigula. Honela dio:

Collection C. Pée-Laborde. Cahier sans couverture; papier vergé jauni, 300 sur 205 mm.; 18 feuillets à deux colonnes. Texte intitulé *Tragédie pour le Mardi Gras*, rédigé en béarnais; c'est une traduction abrégée du *Pansart* basque. On lit au folio 1 verso: "Le présent cahier, copié, corrigé et augmenté à la vue de celui traduit par Casaurang de Lanne du basque. Arette, le 15 germinal an 10 de la République française, avril 1802 de l'ère catholique." Complet; 571 versets comptés par le copiste. Ex-libris daté: Cassou, 1883.

Léonce Peyrègne izeneko ikerlariak, 1977an, Pauen, honako liburu hau argitaratu zuen: "Casaurang de Lanne et son adaptation de la pastorale Mardi-Gras". Azterketa egiazki laudagarria, gure txaloak merezi dituena, eskuzkribua osorik ematen ez badu ere. Zalantza handiak ditut, hala ere, Hérellek aipaturiko eskuzkribu bera ote den; izan ere, desberdintasun nabarmen samarrak agertzen baitira ikerlariok eginiko deskribapen banatan. Hona, horren frogagarri, Peyrègneren deskribapena²:

"Il se présente bien sous la forme d'un "cahier" –d'un cahier sommairement broché, sans couverture ni feuille de garde; il comprend dix-neuf feuillets, format 22 X 31, numérotés de 1 à 38, souvent tachés quoique fort lisibles à l'exception des folios 1 et 2 dans lesquels des trous et des déchirures rendent quelques mots indéchiffrables (...) Le dernier quatrain porte le numéro 573 (...)". Ez du, gainera, ex-librisik, eta jokalarien zerrenda, Peyrègneren arabera, azken folioan badago ere, Hérellearen aburuz lehenengoan legoke.

Zalantza dut, bestalde, data bera ote den, nahiz eta Peyrègne saiatzen den kontrakoa frogatzen. Hark aztertutako izkribuaren azken folioaren bukaeran dator (10. ilustrazioa, 176 or.): *Le Present Cahier Copie, Corrigé et augmenté à vue de celui traduit par Casaurang de Lanne du Basque Arette le 15 Germinal an 13 de la rep. fse.* Azken lau hitzok ezabatuta daude, eta badirudi Peyrègne zuzen dabilela horren arrazoia adieraztean: 12. urteko Konstituzioak emango zion amaiera errepublikari; baina 13. urteko hiruaren tatxatuaren azpian 0 bat zegoela esateko ere ez dago oinarri handirik, hark berak onartzen duen bezala: "Quant à la datation "l'an 13", il s'agit d'une surcharge sous laquelle subsiste la datation originelle, difficilement déchiffrable bien que, malgré une tache, on puisse proposer de lire un 0 sous le 3 de 13, ce qui nous donnerait, pour terme de l'achèvement du manuscrit, "ce 15 germinal an 10", soit le 6 avril 1802 dans le calendrier grégorien" (17-18 orr.). Gainera, data hori ez dator bat izkribuan zehar agertzen omen diren egutegi gregoriano beste batzuekin.

Bada, ordea, beste xehetasun aipagarri bat gehiago, Peyrègnek esku artean izandako izkribuaren egileaz zalantza eragiten diguna. Liburuan zehar egilea Casaurang bera izan

2. II kap. 21-23 orr.

zela baieztatzen du behin eta berriz. Esate baterako, Hévellek aipatzen duen izkribuaz ari dela (42 or., 60. oharra), honako hau diosku: "Ce manuscrit, s'il a des dimensions voisines de celles du manuscrit de Coarrazze –Peyrègnek erabilitako kahierra agertu zen herrixka–, n'a pourtant ni le même nombre de feuillets, ni le même titre. De plus, Casaurang affirme avoir *corrigé et augmenté à vue* le texte basque –celui qu'il avait sous les yeux, si nous comprenons bien l'expression à *vue*". Neure aldetik, behintzat, ez dut ikusten nondik nora konpreni litekeen esamolde hori horrela. Aitzitik, uste dut interpretazioak bestela behar lukeela; alegia, pastoralgile ezezagun batek aldatu, zuzendu eta emendatu zuela testua, Casaurangek euskaratik itzulitakoa aurrean zuela. Azken finean, pastoral izkribu asko eta askotan aurkitzen dugun gertaera beraren aurrean gaude hemen: garai hauetara arte iritsi zaizkigun eskuzkribuak kopien kopia dira, eta oso zaila da –ezinezko ez esatearren– obren aurreneko emanaldiak modu fidagarrian kokatzea. Arrazoi bat gehiago, beraz, Hévellek gai honetaz esandakoa, Ihautei pastoral hauek XVIII. mendean Zuberoara iritsi zirelakoa alegia, zalan-tzan jartzeko.

Dena dela, ez genuke nahi Peyrègnek egindako lana inondik ere gutxietsi puntualizazio horiekin. Azterketa horrek oso alde onak ditu: besteak beste, Casaurangen jatorri euskaldunaren berri ematen digu (artxibo lan nekagarriaren fruitu), egileak erabili zituen iturriak aipatu (Racine, Fondeville, Rabelais...), eta Baretouseko artzain bizimodua erakusten digu.

Ez ditu, hala ere, Ihautei pastoralen testuak ezagutzen, eta, beraz, Hévellek aipatu hirurak ematen ditu Casaurangen bertsioaren iturrizat. Dena den, bete-betean asmatzen du honako hau dioela: "Il y a là, évidemment, –hiru pastoralotan– une dramaturgie burlesque qui est le développement théâtral des cortèges traditionnels du carnaval" (19. or.).

Casaurangek erabilitako iturria Phantzart izan zen. Bi eskuzkribuak zuzenean konparatzeko aukerarik izan ez badugu ere, bai Peyrègneren liburuak, bai bertan ageri den pertsonaia zerrondak erakusten dute hori. Azken horri begiratuta, Oihenarteren izkribuan lau pertsonaia gehiago dagoela ikusiko dugu:

Casaurangen izkribuan dauden pertsonaiak (Peyrègne, 76 or.):

1. Mardi Grasen taldean: *Mardigras Prince du Carnabal, fanchou femme de Mardigras, floris neveu de Mardigras, Baccus Prince des Liqueurs, Polonne femme de Baccus eta Coral fils de Baccus*. Oihenarterenak izenak aldatzen ditu: *Phantzart eta Phantzartina*.
2. Justizierren taldean: *Le Juge, Le Greffier, Le Substitut, Lucien avocat, Ballarmin avocat*. Oihenarterenak *Proküradoria* gehitzen du.
3. Medezien taldean: *Le medecin, Le Chirurgien, Lapoticaire*. Oihenarterenak *Barbier mithila* eransten du.
4. Astolasterreko pertsonaiak: *Planta Laboureur, Eleonore sa femme*.
5. Jendarmak: *Le prevot, Madian archer, Favian archer, et quatre temoins les premiers venus pour dire oui*. Oihenarterenak berdin, baina ez du mantentzen *archer* ofizio-izendapena. Dena den, arkulariak eskuzkribu zenbaitetan agertzen dira, eta badirudi Erdi Aroko testuetatik aurrera pertsonaia barregarrien eredu direla.

Satanik ez du izkribu honek; beraz, agian, pentsa genezake XVIII. mende erditsukoa edo dela, mende horren hondarrean zabaltzen baitira Satanak izkribu askotan, nahiz eta gai-ekin zerikusi handirik ez izan.

Izan ere, B. Oihartzabalek bere tesian esan bezala, eboluzio bat nabari da pastoraletan, pertsonaien oreka (türk-giristino) lortze aldera.

Gauza bera egiaztatu ahal izan dugu *Jean de Parisen trageria* izeneko pastoralean. Iturri zuzen narraitiboari bi pertsonaia erantsi zizkion dugun izkribu zaharrenaren errientak, baina horiekin batera, *Archela* eta *Allicor* mairua, biok teatroari arintasun bat eman nahian. Hurrengoan, 1760an, Pierre D'Arhex-ek mairua kendu eta lau *archel* agertzen ditu, baina bertso kopurua aldatu gabe; eta horrek esan nahi luke, horien funtzioa ikuskizunean, taula gaineko mugimenduetan zegoela. 1777an Etxebarnek aurrenekoari bi mairu, bi errege *salbaje*, *Grenadako* erregea eta *Lucifer mithila* (honek testurik ez du) gehitzen ditu. Laugarren izkribua, 1827koa, apaiaz eta Satanez hornitua agertzen da. Dena den, dugun eskuzkriburik berrienean, 1893an dataturikoa eta Jean Hegiaphalek egina, mairuak eta Luzifer mithila desagertzen dira, eta obra izugarri laburtzen da: 400en bat bertso besterik ez du.

Ihauterietako ohitura hau, pastoral komiko hauetan ikusten dena alegia, Erdi Arotik aurrera zabaldu zen Europako mendebaldean. Bertan azaltzen da Ihauteri eta Garizumaren arteko borrokaren errepresentazioa, kristautasunak neguko solstizioa eta zibilizazio nekazarien urte berria ospatzeko sortu zuen modu ezagun eta ezin hedatuagoa. Mendeetan zehar aipa daitezkeen obra desberdinak ugari dira hainbat herri eta estatutan. Ez gara, haatik, horretan hasiko; bakar-bakarrik honako konstatazio hau egin nahi nuke: xiberutarren ihauteri pastoralen garaia ingurua hartuz gero, XVIII. eta XIX. mendeak alegia, Britainian, Gaskoinian, Languedoc-en eta Proventzan, gutxienez dozena bat obra ezagun jokatu izan dira gai berari buruz. Hérelleren arabera –fidagarria baita, gehienetan bibliografiari dagokio la–, eskuragarri dauzkagu horiek hainbat liburutegitan, eta, horien artean, lau “*Condamnation du Carnaval*”, zeinen kopia daktilografiatuak Baionako Liburutegi Muzikopalean baitaude, inork interesik balu ere.

Biarnon, ordea, Hérellek dioskunez, ez da halako antzerkirik. Hiru egunetako segizioa egiten omen zen, eta azken egunean judizioa. Ez omen zaigu eskuzkriburik iritsi nik dakidala, eta, itxura denez, gazteen dibertimendu hutsa besterik ez zen izango ohitura hori. Peyrègne, ordea, bestela pentsatzen du eta J.-B. Laborde apaiaz esandakoak gogoratzen dizkigu horren frogagarri: “... les pastorales ou tragédies constituaient, au XVIIIème siècle, un divertissement très apprécié dans tout le Béarn, le “régent” ou maître d’école étant ordinairement le metteur en scène ou l’auteur de les pièces”. Iritsi ote zitzaizkigun orduan, XVII. ean, Biarnotik ihauteri pastoralak, eta handik aurrera, XVIII.aren erdi edo amaiera aldera, Casaurang biarnes euskal jatorrikoak horietako bat hartu eta itzuliko al zuen? Ez dakigu. Hala izatekotan, joan-etorri luzea zatekeen denbora aldetik; baina laburtxo espazio aldetik. Pastoralen gaian, galderak bezain ugari dira erantzunak urri, eta erantzun seguruak urriago.

Nola interpreta ditzakegu ihauteri testu hauek? Zer dela eta hainbeste testu antzeko, hainbeste herri eta garai desberdinetan? Galderon erantzunen giltza Mikhail Bakhtinek definituriko errealismo groteskoan dago. Alegia, Erdi Aro eta Errenazimendu garaiko zibilizazio nekazariak zuten bizitzaren kontzepzio estetikoan, eta, zehazkiago, haiek ihauteri festa ospatzen eta ulertzen zuten eran, Bakhtinen iritzian hor ikusten baita hobekien Rabelais handiaren obran gailurra jo zuen kontzepzio estetiko hori.

Ihauteria, nekazarien bizitzako oinarritzko zikloaren bukaeran, nekazari urtearen amaieran ospatzen zen. Urte zaharra hil eta berria jaio. Orduan, gizakiak bere izaeraren alderik naturalenak agertzen zituen, bizi zen natura ingurunearekin identifikatuz, eta halako degradazio aipagarri eta nabarmena gertatzen zitzaion: gorputz funtzioen handitze eta esajeratzeak izaeraren alde arrazionalenak izkutatzen, baztertzen zituen, eta egitate horrek zekarren festaren oinarria izango zena, barrea alegia. Hor legoke, hainbat herri literaturazko agerpenen bitartez azaldua, mozkorkeria eta gormandiza, edo sexu nabarmenkeriak eta fekalitatea hain modu gordinean agertzearen arrazoia.

Badirudi, bestalde, XV. eta XVIII. mendeen artean Euskal Herrian Inkisizioak herese eta sorginen kontra egindako prozesuetan, herriaren festa inguruko ohiturak (kantu, bertso eta beste adierazpide batzuk) izaten zirela akusatua kondenatzeko nahikoa frogatzen zuten. Adibidexko bat emate aldera, Pierre de Lancrek aipatzen duen kantu baten zatia ekarriko dugu hona, haren aburuz, ustezko sorginek akelarreetan Trinitate Sainduari barre egiteko modua azaltzen baitu:

“In nomine patrica, Aragueaco
Petrica, Agora, Agora Valentia
louanda goure gaitz goustia”

“In nomine Patrica, Aragueaco
Petrica, Gastellaco Ianicot,
Equidac ipordian pot”

Caro Barojak esan zuen bezala, XV. mendean gertatu ziren Aragoako Don Pedro eta Gaztelako Don Juanen arteko borrokei egindako alusio bat izango genuke hemen³.

Ez gara hemen hasiko horren antzeko adibide gordin-groteskoak zerrendatzen. Nahi dituenak erruz topa litzake, bai ihauteri pastoral hauetan, bai astolasterretan. Aipagarria litza-teke, dena den, Txomin Peillenek idatzitako baliabide komikoei buruzko artikulua Antzerti aldizkarian, 11. zenb.

Bada, bestalde, horri guztiari lotuta, beste gai interesgarri samar bat, nolabaiteko eztabaida sortu zuena bere garaian: Zuberoako –edo, hedaduraz, Euskal Herriko– herri teatroak, eta, bereziki, teatro komikoak erakusten digun barne batasuna, errepresentatzeko moduan batez ere; baina, horrekin batera, erabilitako hizkuntza gordin-groteskoan ere bai. Junes Casenave izan zen horretaz hitz egin zuen lehena, neuk jaso nituen haren esanak, eta Arene Garamendik kontra egin zigun, ene ustetan, arrazoi handirik gabe⁴.

Bi adibidexko emango dut horren harira:

Bata, koloreen aipamena, pastoraletan urdin, zuri eta gorri; maskaradetan, bi taldeen izendapena besterik ez bada ere, gorri eta beltz; eta ihauteri pastoraletan, Baküsen izkribua zehatz aztertu arte informaziorik ez bagenuen ere, 576 eta 577 bertsoen artean azaltzen den *Gorriak eta Beltzak* antzezoharra, ihauteri pastoralen pertsonaien jazeraz edo daukagun informazio bakarra. Momentu horretan, eszena gainean, Phantzart, Phintzirt, Hauste, Goixüma eta Satanak daude. Zeini dagokio kolore bakoitza? Ezin erantzun.

Bestea, ihauteri testamentu edo ordeinuetan agertzen diren antzekotasun nabarmenak: maskaradetakoa Pitxurena S. Harrugueten Ihauteri Solasekoaren berdin-berdina da, testuaren alde tradizionalari, emanalditik emanaldira denboran zehar aldatzen ez den zatiari alegia, begiratzen badiogu. Hona Harruguetek emandako Ihauteriaren testamentuaren azken zatia:

Zartain bat ospitaliari;
Aharrosi bat elizari;
Azken putza herriari;
Eta Frantzia izan ez dadin total,
Gaineratecoa à l'emprunt national!

---

3. *Las brujas y su mundo*, 215-216.

4. Casenave, J.: “Zuberotar Antzertiaren Sortzeaz eta Iturriez”, *Antzerti*, 4; Mozos, I.: *Ihauteria Euskal Literaturan*. Donostia, 1986, 136 or.; Garamendi, A.: *El Teatro Folklórico Vasco: Perspectivas de investigación*. II Mundu Biltzarra. Gasteiz, 1985, 520 or.

Baküs ihauteri pastoralean, hark berak egiten du bertsoan ordeinua, eta bere ondasunik preziatuena, ardoa, broket zuloen bidez (upeletik txotx egiteko zuloen bidez) banatzen du. Satanekin, ordea, ahaztu da, eta honek kargu hartzen dio 798. bertsoan:

Satan

Baküs ezzeitaka
eni ordeinatzen deüsere?
Ordeña izadak eni ere
broket xilho bat bedere.

Baküs

Satan broket xilhuak
oro ordeinaiak zitiat,
lehenago orhitü gabez
aski pena badiat.

Lehen orhitü gabez
egin diat hütza,
bena ordeinatzen deiat
hiri ere azken phütza.

Konpreni daitekeenez, Satanen erantzuna ez da oso goxoa, mehatxuzko ateraldi eskatologikoa baizik.

Bakhtinek egindako azterketan, esandako horretaz gainera, errealismo groteskoaren eredu ziren ihauterietako antzerki herritar haietan erabilitako hizkuntzaren hiru ezaugarri arrunt eta ezagun hauek agertzen dira: hiperbole-exajerazioak; errima erraz edo ripioak; eta ideia absurduak, ohiko errealitatea hankaz gora irudikatzen zuten bertsoetan emanak. Ideia absurdu horiek, Hérelleren ustez, euskaldunek dibertitzeko edo barre eragiteko duten moduaren seinale dira: "On rencontre assez souvent dans les pièces comiques basques le genre de plaisanterie qui consiste à affirmer des choses invraisemblables, impossibles, absurdes"⁵. Baina ideiak adierazteko modu barregarri hori euskaldunena ez ezik, Europako herri nekazariena ere bada orokorrean, ikerlari errusiar ospetsu hark erakutsi zigunez. Aurkitu dudan horren eredu argiena, Ihauteriaren Judizio eta Kondamnazioaren lehen pheredikian dago. Bertso ezagun samarrak dira, Hérellek frantsesera itzulita emanak, eta bertatik lau hauek aukeratu ditut, ideien absurdu hori ezin hobeki erakusten dutelakoan:

Akusatzen dute jaun hura
hurez horditurik
eta borda hutsetarik
ahariak ebatsirik.

Neskatilak izorraturik
fraiden komentian
eta presunera libaturik
herri huntako gaztelian.

Mendi horietako duhuriak
oro ebatsi du
gure elizetako graneriak ere
oro bihiz gabetu.

5. *Le Théâtre Comique des Basques*. Baiona, 1928, 217-218 orr.

Plaza huntan sarthu da
kuntregiltzak eginik
eta merkatia ereman
bizkarrian harturik

Bukatzeko, galdera bat egingo dugu, erantzun eta guzti: zertarako balio digute antzerki hauek guztiak orain, gure Euskal Herri honetan, XXI. mendearen atarian? Mugatu behar al dugu hauen azterketa unibertsitate mailako literatur, filologi, etnografi edo antropologi ikerketetara?

Ez dut uste. Ikerketa horiek baliagarriak dira ezinago, ezinbestekoak dira. Baina hortik aurrera ere jo beharra dago. Eta esan liteke, halako neurri batean behintzat, lortu dugula: 90-93 urteen artean, Agerre teatro taldeak prestaturiko *Phantzar* antzerkiaren moldapena hogeita hamahiru aldiz eman zen hego Euskal Herrian eta behin Katalunian. Gainera, 96an, Errenteriako herrian hirurehun bat lagunek hartu zuen parte "Gau Sua" izena eman genion ikuskizunean: bi koru oso kantari, bi antzerki talde eta eskalatzaile talde bat antzezle, eta bi dantzari talde. Tobera antzeko bat izan zen, ihauteri pastoraletako pertsonaiak eta testuak moldatuta egina, herriko presoen egoera latza salatzeko.

Alegia, herri tradizioak utzitako emaitza xume eta apal hauek balio digute, oraindik ere, gaur egungo bizitzak planteatzen dizkigun arazoez gogoeta egiteko, eta, batez ere, ondo pasatzeko, dibertitzeko, barre egiteko azken batean. Ez baitute alferrik edo, besterik gabe, halabeharrez iraun ihauterietako ohitura eta antzerki hauek menderen mendetan, Erdi Arotik hona Europako mendebalean.